

Мамчур Тетяна Василівна¹
Чорна Галина Анатоліївна²

¹ Кафедра біології Уманського національного університету садівництва
20300, Україна, Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 1; tatshur-tv@ukr.net

² Кафедра біології та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
20300, Україна, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2; udpu_botanika@ukr.net

ГЕРБАРНІ ЗРАЗКИ О. В. ФОМІНА У КОЛЕКЦІЇ ГЕРБАРІЮ (UM)

Опрацьовано гербарні збори Herbarium Florae Rossicae відомого українського ботаніка О. В. Фоміна, які знаходяться в історичній колекції Наукового гербарію Уманського національного університету садівництва (UM). Виявлено чотири гербарних зразки, де *Eriopactis palustris* Crantz. зібрано 1897 р. у Ліфляндії (Латвія), *Cephalaria media* sp.n., *Holosteum marginatum* SAM, *Galium Grusinum* Trautv. 1902-1903 рр. на території Ботанічного саду м. Тифліс (Кавказ). Обґрунтовано життєвий шлях О.В. Фоміна за період зборів гербарних зразків.

Ключові слова: О.В. Фомін, Herbarium Florae Rossicae, ексикати, колектор

У фонді науковий гербарію Уманського національного університету садівництва (UM) збережено унікальні збори гербаризованих зразків рослин, які сформовані ще з початку заснування Головного училища садівництва в Одесі (1844 р.). Гербарні збори здійснювалися учнями училища під час опанування навчальних курсів з ботаніки, дендрології, лісівництва й ін. та наукових експедицій викладачами, обміну між гербарними установами, за рахунок дарунків любителів природознавства. Гербарій (UM) нараховує близько 35000 г.з., де з них виділено історичні колекції: Herbarium Florae Rossicae, зібраних на території України, Криму, Кавказу, Сибіру, Центральної Європи, Туркменії та ін.; ексикати В. М. Черняєва та Л. Г. Рабенгорста; учнів Уманського училища землеробства і садівництва; дендрологічний гербарій; меморіальний гербарій (викладачів ботаніки), виокремлена колекція учня училища Й. К. Пачоського та збори студентів навчального закладу у період існування навчального закладу й досьогодення (Мамчур і ін., 2015, 2017).

У виданні “Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum” (Шиян, 2011) відмічено що в Україні нараховується 70 цінних історичних гербарних колекцій. Вони функціонують як наукові та освітні установи, слугуючи інформаційним ресурсом досліджень у галузі ботаніки, є навчально-методичною базою для студентів, демонстраційно-пізнавальною основою для науковців. Упорядкування колекцій гербарію нашого навчального закладу здійснено в 2014-2015 рр., а в 2016 р. зареєстровано в Index Herbarium (New York) з ідентифікатором (акронім) – UM. Вважаємо, що гербарій (UM) заслуговує на увагу та включення до чергового видання Index Herbariorum Ucrainicum.

Опрацювання гербарію (UM) проводили шляхом аналізу гербарних зразків та гербарних етикеток. Інформацію про колекторів шукали за архівними даними музею історії університету, науковими працями, інтернетджерелами. За результатами опрацювання колекції склали базу даних у форматі Excel, у якій таксономічна приналежність наводилася за інформаційною системою «The Plant List» (<http://www.theplantlist.org>).

Колекції флористичних досліджень Herbarium Florae Rossicae, які були сформовані в другій половині XIX – першій третині XX ст. охоплюють території Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії, Кавказу та інших регіонів тодішньої Російської імперії. Вони формувалися у ботанічних установах: Гербаріями Ботанічного музею Академії наук (1835-1931 рр.) та Ботанічного саду в Санкт-Петербурзі (Ленінграді) (1823-1931 рр.), які згодом об'єдналися в Гербарій Ботанічного інституту ім. В. Л. Комарова (LE). Професійними ботаніками, любителями природи було зібрано, висушено та науково опрацьовано 2800 видів рослин. Під керівництвом відомого ботаніка С. І. Коржинського і його правонаступника Д. І. Литвинова опрацьовані цінні збори ексикат Herbarium Florae Rossicae було оприлюднено у восьми випусках видань «Schedae ad Herbarium Florae Rossicae, a Museo Botanico Imperiali Scientiarum Petropolitanae editum» впродовж 1898-1922 рр. Гербарні зразки ексикат містили 50 видів рослин у кількості 50 гербарних аркушів для кожного виду та друківані етикетки. Вони розсилалися в порядку обміну у вітчизняні та зарубіжні ботанічні установи (Липшиц, Васильченко, 1968).

У наукових працях висвітлено опрацьовані нами гербарні збори із теренів України – колектор І. Я. Акіф'єв (1897-1903 рр., Катеринославська губ. та околиці м. Катеринослав), Е. Куликовський (1898-1901 рр., околиці м. Овідіюполя Одеського повіту Херсонської губ.), М. В. Цингер (1897-1904 рр., Київська, Полтавська губ.), В. В. Фінн (1902-1904 рр., Київська губ.), А. Лоначевський (1904-1907 рр., околиці Києва), А. Г. Ракочі (1897-1902 рр., Київська, Чернігівська губ.), П. Н. Наливайко (1897 р., Харківська губ., околиці Харкова) та І. І. Шираєвський (Старобільський повіт Харківської губ.) (Чорна, Мамчур, 2019).

Як виявилось, учні Уманського училища землеробства і садівництва теж долучилися до цієї роботи, оскільки їх збори відмічені на етикетках колекції Herbarium Florae Rossicae (Київська губ., околиці м. Умань), а прізвища колекторів перевірено за історичними документами музею історії університету (Чорна, Мамчур, 2018). Так, серед колекції виявлено г.з. Ф. Заморського, який згодом був професором землеробства, декана агрономічного факультету (1921-1927рр.) в Уманському с.-г. технікумі; С. Руденко – завідувач кафедри ботаніки Уманському СП (1940-1946 рр.), за сумісництвом і декан агрономічного факультету. Обіймаючи посаду впевнено можна сказати, любов до гербарію ще з студентських років привила бережне до нього ставлення і дійшло до нашого сьогодення тай не лише їм (Мамчур і ін., 2018; Заморський і ін., 2018).

Серед ексикат виявлено нами й збори відомого українського ботаніка, академіка Олександра Васильовича Фоміна. На гербарних етикетках відмічено, що зібрано чотири г.з.: *Eriopactis palustris* Crantz біля Юрьєва, Ліфляндія (нині Тарту, Естонія), датований 28 червня 1897 р.; *Galium Grusinum* Trautv. (Тифліська губ. на схилах Ботанічного саду, 10 червня 1903); *Holosteum marginatum* SAM (Тифліська губ і у. На сухих схилах біля Тифліського Ботанічного саду, 14 березня 1902 кв., пл.) та разом з С. Михайловським *Cephalaria media* sp. n. var *glabrescens* на скалах Ботанічного саду м. Тифліс, Закавказзя (нині Тбілісі, Грузія), 27 липня 1903 кв., пл. (рис. 1.). У обраній нами світліні відмітимо, що О. В. Фомін разом з київськими ботаніками

О.В. Фомін

С. Г. Навашиным, Е. Ф. Вотчалом звернулися з письмовим зверненням (28 квітня 1915 р.) до ботаніків країни у необхідності створення «Русского Ботанического общества», скликання з'їзду представників учбових закладів та їх журналів, витоки (1915-1921 рр.), а 20-21 грудня 1915 р. як учасник З'їзду представників ботанічних закладів (Саксонов С. В., Сенатор С. А., 2016).

Epipactis palustris Crantz.

Galium Grusinum Trautv.

Holosteum marginatum CAM

Cephalaria media sp.n.

Рис. 1. Гербарні зразки колектора О.А. Фомін у історичній колекції Herbarium Florae Rossicae гербарію (UM.)

На гербарній етикетці *Holosteum marginatum* відмічено розширений опис Ю. Вороновим, який відмітив що рослина рідкісна, і до того часу була відома на Кавказі лише із Елізапетпольської губ. О.В. Фомін знайшов її кілька років назад в околицях Тифлісу, яка була зібрана ще в 1889 р. г. Зейдліцем, а також описували рослину К. А. Мейер і Boissier. Крім Кавказу відома із Віоїнії, півночі Персії.

Розширений опис на етикетці гербарного зразка *Cephalaria media* sp. n., колектори – С. Михайловський і О.Фомін, трактус Д. Литвинов: рослина має зовнішні ознаки з деякими формами зокрема поліморфною *C. leucantha* (L.) Schrad., але вже Стевен підозрював, що закавказька рослина Гогенакера є новим видом, і це потрібно було підтвердити. Зовсім неправий був Ледебур, який прийняв рослину Гогенакера, не бачивши зразків, за *Scabiosa albescens* W. та випустив із виду що це сибірська рослина. Відносно *Scabiosa leucantha* відмічу, що хоч і здається мені більш вірогідним думка М. Біберштейна про належність його до *C. uralensis* (Murr.), але можливо це є синонім і нашого виду, оскільки останній зустрічається і в Криму. Я зібрав його, іменно, бл. Георгієвського монастиря у Севастополі (1 серпня 1877 р., кв. і пл.). Від закавказької рослини Гогенакера і відаючого вона дещо відрізняється тільки більш об'ємним опушенням і ми назвемо його – *C. media* n. var. *pilosa*: caule superne itidem ac in parte inferior piloso. Гербарні зразки О.В. Фоміна ввійшли до «Schedae..., T.I, VI».

Досліджуючи біографічні дані О. Фоміна відмітимо, що на час зборів він після закінчення Московського університету (нині Московський державний університет імені М. В. Ломоносова, Росія) працював у ботанічній лабораторії в Юр'євському університеті (Дерпті) (1896-1902 рр.) під керівництвом професора Едмунда Руссова досліджував мохи, а згодом у проф. М. І. Кузнецова вищі рослини. З часом обіймав посаду асистента на кафедрі ботаніки (1896). Недивлячись на посилене навантаження в роботі він паралельно сумлінного готувався до магістерського іспиту, який успішно склав у 1900 р. Вважаємо, гербаризація *Epipactis palustris* Crantz була здійснена у період роботи в Юр'єві, що і відповідає даті. Важливими його сторінками життя та наукової діяльності слід вважати в період 1898-1900 рр. За розпорядженням керівництва університету, Імператорської Руської географічної спілки і Російської академії наук його відкомандировували на Закавказзя провести ботаніко-географічні дослідження міст – Кахеті, Дегестану та степів і напівпустель Ельдару, Ширака. Потім у 1901 р. тривала майже рік експедиція на Кавказ та збір численних колекцій. Збори були розподілені між Ботанічним музеєм АН та ботанічним кабінетом Юр'євського університету. Дослідження флори Кавказу стала основним об'єктом його наукових досліджень та оприлюднена в 59 наукових доробках за період 1900-1929 рр. (Фомін..., <https://ru.wikipedia.org/wiki/>).

О. Фомін продовжив свої дослідження в м. Тифліс, які приваблювали ще в 1898 р. та заклав ботанічний сад. Було закладено оранжереї, бібліотеку саду. Він започаткував видання журналу «Труды Тифлисского ботанического сада» де друкувався сам і інші науковці ботаніки. Міністерство землеробства запросило ученого на постійну роботу до Ботанічного саду. Тому захоплення дослідження флори Кавказу настільки було йому до душі, що прийняв запрошення. Опрацьовані нами г.з. відповідають роками та місцям зборів (м. Тифліс, Ботанічний сад), що і є тому підтвердження.

У 1905 р. журнал «Вестник Тифлисского ботанического сада». Одночасно як і автор, так і редактор приймав участь у виданні монографій «Cucurbitaceae и Campanulaceae флоры Кавказа» та «Pteridophyta Крыма и Кавказа». Одну він захистив 1907 р. в Дерпському (Юрєвському) університеті (нині Тартуський університет, Естонія) отримавши ступінь вченого магістра ботаніки, другу ж у 1913 р. з присвоєнням доктора ботаніки.

Один із журналів (Вестник..., 1906) нами опрацьовано у відділі стародруків Наукової бібліотеки Уманського НУС та відмічено чотири праці: «К флоре Кавказа»; «Солончаки и сопровождающие их формации в восточном и южном Закавказье»; «Два новых вида *Campanula* с Кавказа», де містить замальовку рослини очевидно здійснену ним особисто; «Новий вид *Fritillaria* с Кавказа» він описує *Fritillaria Michailovskyi* sp.n. Фомін названо на честь С. І. Михайловського та відмітив що науковець відшукав цей вид на горі Аскарь-даг в Карській обл.. Слід відмітити, що серед г.з. гербарію (UM) зібрано вищезгаданими колекторами і *Cephalaria media* sp. n. Також відмічено у віснику один реферат на звіт Б. Б. Гриневецького здійснену експедицію до Арменії та Карабагу.

Отже, проаналізовані збори О.В. Фоміна на сьогодні мають історичну цінність, заслуговують на увагу, а гербарний зразок *Cephalaria media* sp. n. детального дослідження та оприлюднення в міжнародній базі Tropicos.

Серед колекторів і відмічено багато видатних ботаніків, зокрема С. Коржинський, Д. Литвинов, Д. Сирейщиков, М. Цингер, І. Акіф'єв, Ю. Воронов, А. Петунніков, Г. Стуков, П. Сюзев та ін. А також збори учнів Уманського училища землеробства і садівництва Ф. Заморський, С. Руденко, П. Герасимчук, І. Горбач, Й. Бржезицький, С. Коздобін, М. Феклістов, Я. Ткаченко та ін.

Також нами створено електронну базу історичної колекція Гербарію (UM) у форматі Excel та доступна для студентів, аспірантів, викладачів та науковців інших установ.

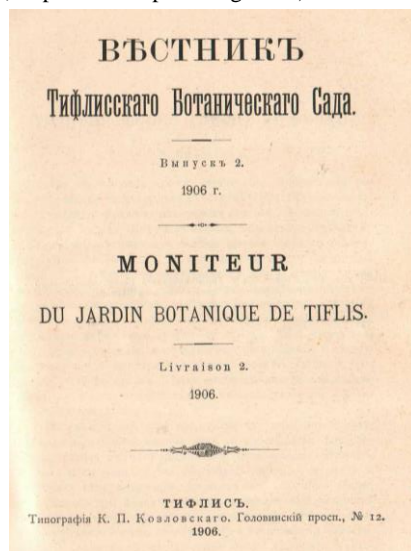
Список використаних джерел

Вестник Тифлисского Ботанического Сада. Вип. 2. Тифлис, 1906. 420 с.

Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum / Ред.-укл. к.б.н. Н.М. Шиян. – К.: Альтерпрес, 2011. – 442 с.

Заморський В. В., Мамчур Т. В., Заморський О. О. Пам'яті Заморського Федіра Варфоломійовича До 135-річчю від Дня народження Ф. В. Заморського (1883-1927) / Мат. наук.-практ. конф.: Актуальні проблеми лісового і садово-паркового господарства (присвячена проф. М. І. Сусу д.с.-г.н., випускнику Уманського училища землеробства і садівництва (1901 р.), видатному вченому в галузі лісомеліорації) (23-24 травня 2018 р., м. Умань) : [Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін.]. Умань: Видавець «Сочинський М. М., 2018. С. 254-255.

Мамчур Т.В., Карпенко В.П., Парубок М.І. Гербарій учнів училища землеробства та садівництва у фонді гербарію УНУС (UM) / Мат. наук.-практ. конф.: Актуальні проблеми лісового і садово-паркового господарства (присвячена проф. М.І. Сусу д.с.-г.н., випускнику Уманського училища землеробства і садівництва (1901 р.), видатному вченому в галузі лісомеліорації) (23-24 травня 2018 р., м. Умань) : [Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін.]. Умань: Видавець «Сочинський М.М., 2018. С. 42-52.

- Мамчур Т. В., Кравець Т. О., Чорна Г. А. Ексикати Herbarium Florae Rossicae історичного гербарію Уманського училища рільництва і садівництва / Вісник ХНУ імені В. Г. Каразіна. Харків, 2015. Вип. №.25 С. 61-65.
- Мамчур Т. В., Карпенко В.П., Парубок М. І., Свистун О. В. Вчені-ботаніки Уманського національного університету садівництва та їх наукові дослідження (1921-2016) : монографія. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 280 с.
- Перегрим М. М., Соломаха В. А. Гербарій ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Тараса Шевченка // Укр. ботан. журн. – 2008, т. 65, №3. – С. 465-468.
- Чорна Г. А., Мамчур Т. В. Гербарні збори кінця XIX – початку XX ст. із теренів України в гербарії Уманського національного університету садівництва (УМ) / Вісн. Львів. у-ту. Серія біологічна. Вип. 78. Львів, 2018. С. 150-158
- Чорна Г. А., Мамчур Т. В. Гидрофильные виды в составе эксикат Herbarium Florae Rossicae гербария Уманского национального университета садоводства (УМ) / Журнал БНУ. Серія Біологія
- Фомин Александр Васильевич. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Саксонов С.В., Сенатор С.А. Русское ботаническое общество. Истоки (1915–1921). Тольятти: Кассандра, 2016. 100 с.
- Липшиц С. Ю., Васильченко И. Т. Центральный гербарий СССР. Исторический очерк. Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. 142 с.
- Schedae ad Herbarium Florae Rossicae, a Museo Botanico Academiae Imperialis Scientiarum Petropolitanae editum. Список растений гербария Русской флоры, издаваемого Ботаническим Музеем Императорской Академией Наук. Спб. 1901. Т. I, VI., № 601-900. 88 с.
- «The Plant List». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.theplantlist.org>